

Cuprins

<i>Cuvânt înainte</i>	7
-----------------------------	---

I. De la Antichitate la Evul Mediu în Europa de Apus (secolele III-VIII)

1. „Marea” migrație a populațiilor în Europa de apus (secolele III-VI) (<i>Laurențiu Rădvan</i>)	15
Imperiul Roman și tranziția de la Antichitate la Evul Mediu	15
Fenomenul migrațiilor (secolele III-VI) : cauze și desfășurare	19
Populațiile germanice	22
Populațiile venite din Asia	31
Impactul migrațiilor asupra Europei Centrale și de Apus	36
2. Formațiuni politice post-romane în Europa de Apus (secolele V-VIII) (<i>Laurențiu Rădvan</i>) ..	38
Generalități. Starea izvoarelor	38
Regatul ostrogot : ultimele supraviețuiri romane în Italia	40
Regatul vizigot : ultimele supraviețuiri romane în Spania	45
Italia în timpul longobarzilor	52
Regatul franc merovingian	58
Regatele anglo-saxone	71

II. Începutul Evului Mediu în Europa de Apus (secolele VIII-IX)

1. Imperiul carolingian și cea dintâi unificare politică a Occidentului (<i>Laurențiu Rădvan</i>)	85
Ascensiunea Carolingienilor	85
Expansiunea regatului franc	94
<i>Carolus Imperator Romanorum</i>	96
Organizarea și limitele Imperiului Carolingian	99
„Renașterea” carolingiană	106
Destrămarea Imperiului Carolingian	116

III. Apogeul civilizației medievale în Europa de Apus (secolele XI-XIII)

1. Evoluția lumii apusene în secolele XI-XIII : aspecte teritoriale, economice, instituționale și sociale	129
Caracterizare generală (<i>Alexandru-Florin Platon</i>)	129
Expansiunea economică (<i>Alexandru-Florin Platon</i>)	129
Renașterea vieții urbane (<i>Laurențiu Rădvan</i>)	133
Intensificarea schimburilor comerciale și transformările sociale (<i>Alexandru-Florin Platon</i>) ..	136
„Proprietatea feudală” și regimul ei juridic (<i>Alexandru-Florin Platon</i>)	155
Vasalitatea medievală, „beneficiul” și feudul (<i>Alexandru-Florin Platon</i>)	162
2. <i>Sacerdotium</i> și <i>regnum</i> în Europa postcarolingiană (secolele IX-XIII) :	
noul Imperiu Ottonian, reformarea spirituală a Bisericii și teocrația pontificală	178
Creștinătatea latină în ajunul procesului de reformare	
spirituală a Bisericii (secolele IX-X) (<i>Alexandru-Florin Platon</i>)	178
<i>Francia occidentalis</i> și drumul spre o nouă dinastie (888-987) (<i>Laurențiu Rădvan</i>)	188
Restaurația ottoniană (<i>Alexandru-Florin Platon, Laurențiu Rădvan</i>)	192

„Spiritualele” și „temporalul”, <i>sacerdotium</i> și <i>regnum</i> in secolele IX-XI (<i>Alexandru-Florin Platon</i>)	203
„Reforma gregoriană”: prefigurări și etape. „Cearta pentru Investitură” (1075-1122) (<i>Alexandru-Florin Platon</i>)	210
Pontificatul lui Inocențiu al III-lea (1198-1216): teocrația papală (<i>Alexandru-Florin Platon</i>)	233
Imperiul în secolele XII-XIII. Guvernarea lui Frederic al II-lea de Hohenstaufen (1220-1250) și ultima tentativă imperială de hegemonie universală (<i>Alexandru-Florin Platon</i>)	244
3. Renașterea ideii de stat, afirmarea principiului etatist și procesul de centralizare teritorială, instituțională și politică în Europa medievală (secolele XI-XV): trăsături generale și aspecte particulare (<i>Alexandru-Florin Platon</i>)	254
Trăsături generale	254
Aspecte particulare ale edificării monarhiilor medievale în Europa de Apus	266
IV. Relațiile dintre Răsăritul ortodox și Occidentul latin în Evul Mediu	
1. De la „imperiul universal” la „monarhia pontificală” (<i>Bogdan-Petru Maleon</i>)	355
2. Orientul și Occidentul la sfârșitul primului mileniu creștin (<i>Bogdan-Petru Maleon</i>)	369
3. Cruciadele: expansiunea latină în Orient (<i>Bogdan-Petru Maleon</i>)	388
4. Dialogul dintre Orient și Occident în amurgul Evului Mediu (<i>Bogdan-Petru Maleon</i>)	420
V. Evul Mediu târziu și tranziția spre modernitate (secolele XIV-XV/XVI)	
1. Criza papalității medievale și apariția mișcărilor pentru reformarea Bisericii (secolele XIII/XIV-XV). „Pre-reforma” (<i>Alexandru-Florin Platon</i>)	431
Papalitatea în perioada de la Avignon și amplificarea procesului de centralizare a Bisericii (1305/1309-1378)	431
Ereziile din secolele XII-XIII și noile forme de viață religioasă din secolul al XIV-lea	441
Marea Schismă din Biserica romană (1378-1417) și apariția doctrinei conciliare	449
2. Dezagregarea imperiului. Nașterea Elveției și formarea Țărilor de Jos (secolele XIV-XV) (<i>Alexandru-Florin Platon</i>)	453
Urmările „Marelui Interregn” (1250-1273). Nașterea Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană	453
Estomparea definitivă a noțiunii de imperiu și dezagregarea sa teritorială (1417-1493)	458
3. Europa de Apus în secolul al XVI-lea: tranziția spre o nouă epocă istorică (<i>Alexandru-Florin Platon</i>)	463
Caracteristici generale	463
Franța în secolul al XVI-lea: campaniile din Italia (1494-1559) și războaiele religioase (1556-1598)	473
Spania în secolul al XVI-lea: domniile lui Carol Quintul (1516-1556) și Filip al II-lea (1556-1598)	483
În loc de concluzii: emergența modernității în Europa. O comparație între Apusul și Răsăritul continentului (<i>Alexandru-Florin Platon</i>)	495
<i>Bibliografie selectivă</i>	505
<i>Index</i>	529

c) Criza monarhiei engleze în secolul al XIII-lea¹

Cât de solid era edificul politic ridicat de regii normanzi și primii Plantageneti s-a văzut în timpul guvernării lui Richard I Inimă de Leu (1189-1199), atunci când lungile absențe ale acestuia din regat, ca și eșecurile politico-militare suferite în Franța n-au fost în stare să-l erodeze². Cu toate acestea, elementele viitoarei crize se acumulau. Înfrângerile lui Ioan Fără Țară (1199-1216)³ – fratele și urmașul lui Richard – pe continent, pierderea Normandiei, confruntarea sa lamentabilă cu Inocențiu al III-lea, sfârșită prin intrarea regelui în vasalitate față de Suveranul Pontif (1213)⁴, totul pe fondul unei politici interne incoerente, imprevizibile și ofensatoare pentru interesele marilor baroni, au determinat coalizarea tuturor celor nemulțumiți de politica regelui. Nu mai lipsea decât prilejul rupturii⁵.

Acesta a fost oferit de înfrângerea de la Bouvines (iulie 1214)⁶. Grupați în jurul lui Stephen Langton, arhiepiscop de Canterbury – un fervent apărător al vechilor „libertăți” engleze –, refuzând să plătească taxa suplimentară reclamată de Ioan ca amendă din partea celor ce nu-l însoțiseră în campania din Franța, baronii s-au răsculat, impunându-i regelui, în 1215, promulgarea unui document revendicativ (alcătuit din 63 de clauze) intrat în posteritate sub numele de *Magna Charta*⁷.

Gestul nu trebuie interpretat ca expresia, așa-zicând, pasională a unui spirit orb de nesupunere. După cum au afirmat majoritatea celor – deloc puțini – care au analizat aceste evenimente⁸, actul din 1215 a fost justificat de o anumită concepție despre supremația legii, decurgând din caracterul său divin. Din acest unghi, orice încălcare, inclusiv de către rege – a cărui principală funcție era de a o păstra intactă, potrivit jurământului depus la încoronare –, echivala cu o injustiție, autorizând neascultarea și chiar revolta supușilor. Astfel s-au petrecut lucrurile și în 1215: considerând că solicitarea fiscală a lui Ioan era contrară cutumelor (adică „legilor” regatului, care reglementau relațiile dintre suzeran și vasali), baronii s-au răzvrătit, ceea ce constituia, se poate presupune, o acțiune nu numai legitimă, ci și – în termenii de astăzi – perfect legală.

În esență, *Magna Charta* (intitulată – nu trebuie uitat – și *Libertatum*, adică a „libertăților”, în sensul de „privilegii”)⁹ stipula controlul regalității de către un consiliu

1. Pentru fragmentul care urmează, vezi Bernard Chevalier, *op. cit.*, pp. 59-63; Marcel Pacaut, *Les structures politiques...*, pp. 214-225; Guy Devailly, *op. cit.*, pp. 270-279; Daniel D. McGarry, *op. cit.*, pp. 416-429; James Westfall Thompson, Edgar Nathaniel Johnson, *op. cit.*, pp. 456-462, 833-847.

2. Christopher Brooke, *op. cit.*, pp. 211-215; C. Warren Hollister, *op. cit.*, pp. 138-141.

3. Fiul cadet al lui Henric al II-lea Plantagenetul, Ioan a fost lipsit de un apanaj, de unde și neobișnuitul său cognomen (cf. Georges Duby, *Cele trei ordine sau imaginarul feudalismului*, p. 52). Vezi și D.A. Carpenter, „The Plantagenet kings”, în *The New Cambridge Medieval History*, vol. V, pp. 314-318.

4. Deosebit de ilustrativă pentru aceste relații tensionate este corespondența dintre Inocențiu al III-lea și regele Angliei, care constituie o sursă de primă mână pentru reconstituirea etapelor conflictului (vezi C.R. Cheney, W.H. Semple [eds.], *Selected Letters of Pope Innocent III concerning England, 1198-1216*, Thomas Nelson and Sons Ltd., Londra, Edinburgh, Paris, Melbourne, Toronto, New York, 1953).

5. Robert Bartlett, *op. cit.*, pp. 24-28.

6. Suferită, cum ne amintim, de imperialii conduși de Otto de Braunschweig, aliatul lui Ioan Fără Țară în coaliția care îi opunea pe amândoi lui Filip al II-lea August (vezi *supra*).

7. D.A. Carpenter, *op. cit.*, pp. 320-322.

8. Vezi, de exemplu, Aron J. Gourevitch, *op. cit.*, pp. 170-172.

9. Cf. Alexandru-Florin Platon, Laurențiu Rădvan (eds.), *op. cit.*, pp. 111-112, pentru un fragment din acest document, în traducere românească.

format din 25 de baroni aleși dintre revoltați, cu dreptul de a-l „muștra” pe rege (adică de a aduce corective politicii sale)¹. În al doilea rând, orice taxă nu mai putea fi percepută decât cu consimțământul baronilor, clerului și al marilor „magnați” latifundiari și numai în cazurile prevăzute de cutumă (răscumpărarea monarhului din captivitate, căsătoria fiicei celei mai mari a regelui și intrarea primului său născut în rândurile cavalerilor). În fine, mai erau prevăzute dreptul baronilor de a se revolta în cazul în care regele s-ar fi făcut vinovat de încălcarea „legii” și interdicția acestuia de a mai limita dreptul seniorial de judecată. În schimb, monarhul își păstra libertatea de a-și alege consilierii și de a conduce activitatea consiliului regal.

Alte prevederi ale documentului se refereau la libertățile eclesiastice (reafirmate în termeni generali), garantarea vechilor privilegii urbane și la dreptul oricărui om liber de a fi judecat conform legii.

Semnificația acestor prevederi a fost interpretată în mod variat. Chiar dacă ea nu anticipează – așa cum s-a spus – constituționalismul britanic și spiritul democratic european de mai târziu, cert este că *Magna Charta*, prin principiul fundamental pe care îl institua: supunerea regelui față de lege, limita ceea ce baronii considerau a fi arbitrarul monarhic și restrângea considerabil sfera puterii regelui și a consiliului său. De aceea, actul trebuie apreciat mai curând ca un simbol: cel al sfârșitului operei de consolidare monarhică întreprinsă de William Cuceritorul și de urmașii săi.

Acest lucru a devenit și mai evident în timpul lungii guvernări a lui Henric al III-lea (1216-1272), când criza monarhiei engleze, izbucnită în 1215, s-a agravat considerabil². În 1258, baronii s-au răzvrătit a doua oară, impunându-i regelui așa-numitele „Prevederi de la Oxford”, care îl plasau sub tutela unei oligarhii reținute de baroni, cu un caracter și mai restrictiv decât consiliul din 1215. Mai mult chiar, în 1264-1265, nobilimea a instaurat o veritabilă dictatură prin Simon de Montfort, conte de Leicester, unul dintre cei trei fii ai conducătorului cruciadei împotriva „albigenzilor” din 1213³. Cu toate că nu a fost detronat (ci numai luat prizonier), regele a rămas, practic, lipsit de orice putere. Dispariția „seneșalului Angliei” (cum se autointitulase contele), în urma unei rebeliuni a propriilor partizani, în vara anului 1265, nu a schimbat situația aproape cu nimic. Restabilind pacea în regat, edictul lui Henric al III-lea de la Marlborough (1267) era, de fapt, un compromis, din moment ce menținea în vigoare *Magna Charta* și anumite clauze ale „Prevederilor de la Oxford”, în schimbul conservării structurilor administrației monarhice. Însă acest lucru nu însemna o reîntoarcere la situația de după 1215⁴. De fapt, statutul regalității era acum, în 1267, și mai precar, întrucât instituția monarhică se confruntau cu o nouă instituție limitativă a atribuțiilor sale, apărută în intervalul precedent: parlamentul⁵.

Constituirea acestuia nu are o dată precisă⁶. Ea s-a făcut treptat, pe parcursul unei evoluții de câteva decenii, încheindu-se, în linii generale, în primul sfert al veacului al XIV-lea, când structura și prerogativele sale par a se fi cristalizat pe deplin. Originea

1. Robert Bartlett, *op. cit.*, pp. 64-67, 146-151.

2. Michael Prestwich, *Plantagenet England, 1225-1360*, Clarendon Press, Oxford, 2005, pp. 81-120; Christopher Brooke, *op. cit.*, pp. 224-236.

3. *Ibidem*, pp. 101-117.

4. D.A. Carpenter, *op. cit.*, pp. 326-328, 330 *sqq.*

5. Cf. Michael Prestwich, *op. cit.*, pp. 131-132, 185-187, 282-282.

6. Pentru multe dintre detaliile care urmează, vezi C. Warren Hollister, *op. cit.*, pp. 170-174.

parlamentului trebuie căutată în consiliul lărgit al regelui (sau Marele Consiliu), care se întrunea, de regulă, de patru ori pe an pentru a discuta aspecte ale administrației regatului, cum ar fi legiferarea în anumite probleme, aprobarea taxelor sau „ajutoarelor” speciale solicitate de rege, formularea răspunsurilor la petițiile adresate curții etc. Tocmai din caracterul colocvial, deliberativ al acestor întruniri periodice derivă și numele instituției, căci *parler*, în limba franceză, înseamnă, cum prea bine se știe, „a vorbi”, „a discuta”.

Alcătuirea parlamentului a fost, la început, limitată doar la marii baroni laici și eclesiastici. Treptat însă, ea s-a lărgit, incluzându-i, cu începere de la Eduard I (finele secolului al XIII-lea), și pe reprezentanții aleși ai clerului inferior, orașelor și cavalerilor „rurali” (proprietarii funciari mijlocii). Cele patru camere astfel constituite s-au restrâns, ulterior, la două: Camera Lorzilor (formată din marii seniori laici și eclesiastici) și Camera Comunelor (constituită prin „combinarea” cavalerilor cu orășenii, dar fără clerul mărunț, retras, între timp, din acest organism, întrucât avea deja propriile adunări anuale). Extensiunea compoziției parlamentului și la alte categorii decât cele privilegiate nu a fost deliberată. Ea s-a impus ca urmare a unei practici curente a regilor din acea perioadă de a obține și adeziunea unor pături sociale mai largi, în cazuri speciale de criză. Astfel a procedat, bunăoară, Simon de Montfort, în 1265, pentru a câștiga sprijinul orășenilor și al cavalerilor pentru obiectivele sale politice. Repetată de mai multe ori, această practică s-a transformat, după uzanțele medievale, într-un obicei cu nuanță imperativă și apoi într-o normă procedurală de neeludat.

Ca modalitate specifică de instituire a „adunărilor de stări”, parlamentul a reprezentat o particularitate proprie, desigur, nu numai evoluției instituționale a Angliei. Structuri asemănătoare, întemeiate pe aceleași principii („Cortesurile” în Spania, „Stările – sau Statele-Generale” în Franța, „Landtag”-urile germane, „Dieta” poloneză, adunările de stări din Peninsula Scandinavică etc.), au apărut, în epoca respectivă, în toate statele monarhice europene. Dar spre deosebire de acestea, care aveau un rol pur consultativ, instituția omoloagă din insulele britanice a jucat, încă de la început, un rol politic bine precizat, după cum o demonstrează și atribuțiile sale. Acestea au fost, în primul rând, juridice, implicând un domeniu foarte larg de legiferare, care nu impieta însă asupra dreptului regal de justiție, ci numai îl sprijinea (formal, regele continua să fie principalul distribuitor al dreptății). Atribuțiile juridice erau dublate de cele fiscale, constând în aprobarea sau respingerea taxelor solicitate de rege, în cazul în care contraveneau obiceiurilor sau nu erau pe deplin justificate. De asemenea, parlamentul exercita și un anumit control asupra funcționarilor, având dreptul de a primi petițiile care reclamau abuzurile acestora și de a ancheta în privința acuzațiilor. Deciziile erau luate cu majoritate simplă de voturi.

Activitatea parlamentului a avut urmări importante, al căror efect se poate constata până astăzi. Mai întâi, el a valorizat conceptul de lege, ridicând-o la rangul de normă supremă, căreia nimeni nu i se putea sustrage. În al doilea rând, în cadrul său au luat naștere o serie de valori și principii de acțiune (ca, bunăoară, conceptul de „echilibru”, spiritul de compromis și strategia negocierilor), care, urmărind apropierea dintre punctele de vedere diferite, vor ajunge treptat să definească „jocul” politic modern și, în același timp, „evoluționismul” englez, opus radicalismului revoluționar de pe continent.

Un exemplu timpuriu al liberei acceptări a compromisului l-a constituit obiceiul de a adresa regelui petiții (*bills*) prin care, în schimbul participării la sesiunile celor două

camere (ceea ce, pentru acea epocă, presupunea dificultăți și cheltuieli serioase, uneori chiar sacrificii), membrii parlamentului îi cereau monarhului să corecteze anumite abuzuri, să facă unele legi sau să se abțină de la unele acțiuni. Acest tip de negociere a devenit, foarte repede, un principiu de drept (în conformitate cu care soluționarea plângerilor preceda acordarea subsidiilor), iar petițiile, un obicei curent.

În ansamblu, parlamentul a fost un instrument redutabil de temperare și limitare a monarhiei, dacă nu, uneori, chiar de control al ei. Guvernările lui Eduard I (1272-1307) și Eduard al II-lea (1307-1327) ne-o arată în mod convingător¹. Dependentă de parlament, discreditată chiar de conflictele neîntrerupte cu aristocrația, regalitatea engleză a ajuns, în primele decenii ale secolului al XIV-lea, aproape o umbră a celei din timpul Planta-genetilor. Conjunctura economică nefavorabilă de la începutul veacului a afectat-o încă și mai acut, ca de altfel și politica monarhiei franceze, pe continent, îndeosebi în Flandra. Semnele prevestitoare ale crizei din relațiile celor două state au continuat să se acumuleze cu repeziciune, culminând cu seria de conflicte deschise cunoscute sub numele de Războiul de O Sută de Ani.

Franța și Anglia în secolele XIV-XV. Războiul de O Sută de Ani (1337-1453) și urmările sale asupra procesului de centralizare politică, instituțională și teritorială al celor două regate

Îndelungata serie de conflicte franco-engleze² din secolele XIV-XV – cunoscute, cu începere din secolul al XIX-lea, prin expresia Războiul de O Sută de Ani³ – reprezintă contextul manifestării primelor rezistențe serioase față de afirmarea principiului etatist și centralizator în Europa Apuseană, evidențiind limitele construcției statale Capetiene din secolele anterioare și, de asemenea, punctul critic atins de același proces în secolul al XIII-lea în regatul englez. În același timp însă – și în mod paradoxal –, criza la care ne referim a pus în lumină și atuurile care au îngăduit ambelor monarhii – îndeosebi celei franceze – nu numai să supraviețuiască teribilelor încercări ale acestui veac, dar și să se consolideze, continuând cu succes centralizarea instituțională și teritorială începută în secolele precedente.

Războiul de O Sută de Ani – să continuăm, totuși, să-l numim prin această sintagmă unificatoare – nu a fost o confruntare singulară în Europa acelei epoci. El face parte dintr-o serie neîntreruptă de războaie locale (cum sunt cele dintre monarhia franceză și orașele flamande, dintre Anglia și Irlanda, Țara Galilor și Scoția, dintre Castilia, Aragon și emiratele arabe în Spania, dintre cantoanele elvețiene și Habsburgi, dintre diferitele principate germane ș.a.m.d.), într-o perioadă în care, pe fondul așa-numitei „crize a

1. D.A. Carpenter, *op. cit.*, pp. 342 *sqq.*

2. Pentru toate informațiile care urmează, vezi Friedrich Hertz, *Nationality in History and Politics*, New York, 1944, pp. 217-223, *apud* C. Leon Tipton (ed.), *op. cit.*, p. 55; James Westfall Thompson, Edgar Nathaniel Johnson, *op. cit.*, pp. 878-894; Edward P. Cheyney, *The Dawn of A New Era, 1250-1483*, Harper & Brothers, New York, Londra, 1936, pp. 142-183; Radu Manolescu (coord.), *Istoria medie universală*, pp. 176-183; Maurice Keen, *The Pelican History of Medieval Europe*, Penguin Books, 1969, pp. 244-260; Henri Pirenne, *A History of Europe*, vol. II, *From the Thirteenth Century to the Renaissance and Reformation*, Doubleday & Company, Inc., New York, 1956, pp. 136-165; Bernard Chevalier, *op. cit.*, pp. 72-78, 83-112, 128-152; Marcel Pacaut, *Les structures politiques...*, pp. 294-301.

3. Cf. Bernard Chevalier, *op. cit.*, p. 84.

secolului al XIV-lea”, războiul devine un fenomen endemic. Cu toate acestea, Războiul de O Sută de Ani nu a fost o simplă ciocnire ca oricare alta. Dimensiunile și importanța politică a celor două state implicate – cele mai puternice de pe continent –, ca și sistemul complex de alianțe elaborat de ele i-au dat o avengură europeană, neegalată de nici un alt război atât înainte, cât și după aceea. Din motive asemănătoare, un război ca acesta nu putea avea loc *decât* între Franța și Anglia. Doar ele dețineau resurse îndestulătoare și o populație suficient de mare pentru a suporta o asemenea povară. În plus, numai între ele existau motive de litigiu îndeajuns de grave încât să determine un conflict.

Antecedente și cauze

Istoricul Henri Pirenne a afirmat, mai demult, că Războiul de O Sută de Ani a fost „inutil și fără folos, în sensul că nu a fost provocat de nici o necesitate vitală”. De aceea, el trebuie considerat, în opinia sa, „pur și simplu un război de prestigiu”¹. În realitate, după cum, de altfel, s-a și observat, avem de-a face cu o confruntare substanțial motivată, îndelung pregătită de o serie întreagă de factori².

Dintre aceștia, problema Aquitaniei (sau a ducatului de Guyenne) a fost printre cele mai spinoase. Stăpânit ca feud de regele Angliei încă din 1152, acest teritoriu a fost mereu aprig revendicat de monarhia capetiană, care urmărea să-l integreze domeniului regal. Acest adevărat măr al discordiei a întreținut între cele două regate conflicte permanente, a căror soluționare a devenit, cu trecerea timpului, tot mai greu de negociat. Deja la finele secolului al XIII-lea, Filip al IV-lea aproape că reușise, prin trei campanii succesive (1294, 1295 și 1296), să cucerească ducatul, fiind împiedicat în ultimul moment de intervenția mediatoare a papei Bonifaciu al VIII-lea. În primele două decenii ale secolului următor, ciocnirile s-au reluat cu și mai multă violență, intervalele de pace dintre ele, marcate de acorduri efemere, scurtându-se tot mai mult. Treptat, situația a tins să devină inextricabilă. Pentru regele Angliei, omagiul datorat regelui Franței era în flagrantă contradicție cu principiul unei monarhii puternice. A-l refuza însemna însă a pierde un feud prea îndepărtat pentru a fi apărat cum se cuvine. A-l accepta echivala, pe de altă parte, tot cu o pierdere, dar lentă, prin imixtiunea funcționarilor monarhiei franceze. La rândul său, monarhul francez nu era capabil să renunțe la drepturile asupra tuturor părților regatului său fără a admite, *ipso facto*, vacuitatea suveranității teritoriale pe care o revendica. După cum a observat Bernard Chevalier, întreaga evoluție internă a celor două regalități „arăta că echilibrele subtile ale feudalității nu mai puteau fi menținute. Dreptul feudal genera litigii, fiind incapabil să mai furnizeze soluții”³. Singurele modalități de a ieși din impas erau fie ruperea legăturii vasalice dintre cei doi monarhi, fie absorbția Aquitaniei în domeniul Capetian. Și într-un caz, și în celălalt războiul devenea inevitabil.

Scoția a reprezentat, oarecum paradoxal, al doilea motiv de conflict între cele două regate, în ciuda poziției sale geografice distante față de viitorul teatru de război.

1. Henri Pirenne, *A History of Europe*, vol. II, p. 138.

2. Vezi W. Mark Ormrod, „England: Edward II and Edward III”, în Michael Jones (ed.), *The New Cambridge Medieval History*, vol. VI (c. 1300-c. 1415), Cambridge University Press, Cambridge, 2000, pp. 278, 280, 282, 284, 289.

3. Bernard Chevalier, *op. cit.*, p. 77.

Rivalitatea dintre cei doi regi se manifesta și pe acest teren, toate tentativele Angliei de a-și impune aici suveranitatea lovindu-se de rezistența înverșunată a regilor locali, protejați și susținuți de Franța. Aceasta s-a folosit de problema scoțiană ca de un mijloc de presiune, pentru a-l determina pe regele englez să dea dovadă de o mai mare suplete în afacerile Aquitaniei și, desigur, ale Flandrei, o provincie în care Parisul s-a implicat unilateral între 1295 și 1328, profitând de necurmatele războaie anglo-scoțiene.

Dar nici regele Angliei nu ducea lipsă de instrumente de șantaj politic. Cel mai important dintre acestea a fost, firește, revendicarea coroanei franceze de către Eduard al III-lea, în virtutea drepturilor transmise de către mama sa, Isabela, singura moștenitoare directă a lui Filip al IV-lea cel Frumos¹.

Se cunosc faptele care au făcut posibilă afirmarea acestei pretenții. Dintre cei trei fii ai lui Filip al IV-lea (mort în 1314), nici unul nu a avut parte de o ereditate masculină. Singura moștenitoare a lui Ludovic al X-lea, cel mai mare dintre frați (decedat în 1316), era o fată, înlăturată însă de la tron printr-o clauză *ad hoc* ce excludea femeile de la succesiune (așa-numita *Lege Salică*)². După 1316, această prevedere a făcut, cum se spune, jurisprudență, astfel încât, în 1328, la moartea lui Carol al IV-lea, ultimul dintre moștenitorii în linie masculină ai lui Filip al IV-lea, coroana a revenit, în urma consimțământului exprimat de consiliul regal, lui Filip al VI-lea de Valois (1328-1350), fiul lui Carol de Valois, fratele mai tânăr al lui Filip al IV-lea. Pretenția regelui Angliei se întemeia așadar pe drepturile mamei sale și, implicit, pe nesocotirea actului derogatoriu din 1316. În 1328, Eduard al III-lea era însă minor, trebuind să mai aștepte un timp spre a-și face cunoscute revendicările. Indiferent de validitatea lor, efectul nu putea fi decât unul redutabil. Punând în cauză legitimitatea dinastiei de Valois, regele Angliei putea câștiga adeziunea tuturor celor nemulțumiți de regele Franței, care așteptau doar un pretext – întemeiat sau nu – pentru a se răzvrăti. Cum bine a notat Bernard Chevalier, „urmarea evenimentelor avea să arate din plin valoarea acestui calcul”³.

Însă confruntarea franco-engleză din deceniile premergătoare războiului propriu-zis nu a fost numai o chestiune pur politică, subîntinsă de un litigiu dinastic și de problema prerogativelor feudo-vasalice ridicate de Aquitania. În ajunul ostilităților, ea a tins să îmbrace și aspectul mai larg al unui veritabil conflict între cele două popoare. Cu începere din 1289, incidente grave și repetate au opus așezărilor comerciale și de pescari de pe coasta de sud a Angliei – Dover, Portsmouth, Plymouth ș.a. – orașele maritime franceze din nord – St. Malo, Morlaix, Cherbourg, Dieppe, Boulogne, Harfleur –, cu rezultatul unei și mai mari încordări a relațiilor dintre cele două regate. Rivalitatea lor

1. Cf. Michel Mollat du Jourdin, *La guerre de Cent Ans vue par ceux qui l'ont vécue*, Éditions du Seuil, Paris, 1992, pp. 26-27.

2. Redactată în limba latină, la finele domniei lui Clovis (507-511), *Legea Salică* interzicea, formal, femeilor să moștenească ceea ce documentul numea „pământul salic”. Începând cu secolul al XIV-lea (mai exact, cu 1316), această prevedere a fost extinsă și la regulile de transmitere a coroanei. Ulterior, printr-o ordonanță din 1374 a regelui Carol al V-lea, femeilor nu li s-a mai recunoscut nici prerogativa de a transmite dreptul la coroană, ceea ce, în contextul de atunci, urmărea să excludă eventuala candidatură la tronul Franței a regilor Angliei și Navarrei (vezi Jacques Le Goff, în André Burguière, Jacques Revel, *op. cit.*, vol. II, *L'État et les pouvoirs*, pp. 140-141). Pentru un amplu comentariu al *Legii Salice*, însoțit de mai multe fragmente, vezi Alexandru-Florin Platon, Laurențiu Rădvan (eds.), *op. cit.*, pp. 19-36.

3. Bernard Chevalier, *op. cit.*, p. 90.